

УДК 502.4; 502.7

Г. В. БОНДАРУК, М. А. БОНДАРУК, О. Г. ЦЕЛІЩЕВ*
ЛІСИ У ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОМУ ФОНДІ УКРАЇНИ
ТА ПРОБЛЕМИ В ЇХ ЗАПОВІДАННІ

Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г. М. Висоцького

На основі аналізу структури природно-заповідного фонду України (адміністративно-територіальної, категоріальної та за площею угідь) згідно з матеріалами державного обліку лісів і державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) станом на 01.01.2011 р. та Державного Земельного кадастру проведено наукове обґрунтування пропозицій щодо оптимізації формування як адміністративно-територіальної структури, так і загальної системи ПЗФ України, вдосконалення її категоріальної структури, форм охорони та природокористування на території заповідних об'єктів.

Ключові слова: природно-заповідний фонд (ПЗФ), категоріальна структура, адміністративно-територіальна структура, репрезентативність, лісистість, лісокористування, соціологічні критерії, форми охорони.

Вступ. Природоохоронні дослідження в Україні та за кордоном показали, що найбільш надійною формою збереження фітогеноту та фітоценогеноту є їх охорона *in situ* у природних умовах заповідних територій [7, 15]. Охорона таксонів біоти та ландшафтів України, існуванню яких загрожує небезпека, здійснюється на пан'екоцентричній основі на рівні видів, їхніх популяцій, фітоценозів, їхніх сукупностей та передбачає репрезентативне збереження всього біотичного та ландшафтного різноманіття шляхом резервування та заповідання. Особливій охороні на території України, згідно з «Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі», підлягають 56 видів рослин [5]. Відповідно до нових видань Червоної та Зеленої книг України охороні на національному рівні підлягають 542 види тварин і 826 видів рослин і грибів, а також 373 найрідкісніші лісові асоціації 23 формацій [8, 9, 19].

Втім, природно-заповідна справа як базова сфера охорони природи України не є досконалою і має низку невирішених проблем [1, 7, 14]: неможливість формувати репрезентативну мережу природно-заповідних територій України внаслідок низького рівня їх вивчення (часткова чи повна відсутність або недоступність для аналітичного узагальнення інформації щодо існуючого біорізноманіття) та значної антропогенної трансформації ландшафтів; відсутність офіційного методичного забезпечення процедури виділення та проектування природно-заповідних територій України; незгодженість системи збору інформації про стан і тренди біорізноманіття природно-територіальних комплексів. Остаточо не розроблено чимало інших теоретичних і практичних питань заповідної справи. Зокрема, це стосується формування репрезентативного представництва зональних природних комплексів заповідних об'єктів як у регіональній структурі, так і у загальній системі ПЗФ України, вдосконалення її категоріальної структури, форм і режимів охорони раритетних видів і ценозів. Тому мережу об'єктів ПЗФ України необхідно оптимізувати на науково обґрунтованих засадах [1, 7, 14, 20]. Питання оптимізації мережі об'єктів ПЗФ розглядаються з позицій підвищення її репрезентативності шляхом удосконалення її категоріальної і територіальної структури, а також шляхом забезпечення територіальної достатності. Пропозиції авторського колективу щодо вищезгаданих питань були подані до обговорення на міжвідомчому круглому столі «Проблеми природокористування на території об'єктів ПЗФ України: сучасний стан і шляхи їх розв'язання», ініційованому Науковою радою з проблем заповідної справи і діяльності заповідників при Відділенні загальної біології НАН України. Наукові результати досліджень мають теоретико-методологічне значення, є внеском у інтегральний розвиток лісознавства та лісівництва з науковими дисциплінами природоохоронного профілю і є актуальними для

* © Г. В. Бондарук, М. А. Бондарук, О. Г. Целіщев, 2013

лісового господарства у вирішенні як прикладних природоохоронних, так і теоретичних наукових завдань.

Метою досліджень є наукове обґрунтування пропозицій щодо оптимізації формування як адміністративно-територіальної структури, так і загальної системи ПЗФ України, вдосконалення її категоріальної структури, форм охорони та природокористування на території заповідних об'єктів.

Об'єкти досліджень – структура ПЗФ України (адміністративно-територіальна, категоріальна та за площею угідь згідно з Державним Земельним кадастром).

Матеріали та методи. Інформаційно-аналітичні. Використання матеріалів державного обліку лісів і державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ станом на 01.01.2011 р. [3].

Результати та обговорення. Згідно з чинним законодавством [6] природно-заповідний фонд (ПЗФ) України – це ділянки суші і водного простору, природні комплекси яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Загалом нараховується 11 категорій територій і об'єктів загальнодержавного та місцевого значення. Функції кожного з перелічених об'єктів ПЗФ України, мета створення й поставлені завдання регламентовані національним законодавством [6].

Природно-заповідний фонд України станом на 01.01.2011 р. [3] мав у складі 7 739 територій та об'єктів загальнодержавного та місцевого значення (причому 827 об'єктів входять до складу територій інших об'єктів ПЗФ) загальною фактичною площею близько 3 458,9 тис. га в межах території України і 402,5 тис. га в межах акваторії Чорного моря. Показник «заповідності» України становить 5,7 %.

ПЗФ загальнодержавного значення нараховує 640 територій і об'єктів [3]. До його складу входять 19 природних і 4 біосферних заповідника, 47 національних природних парків, 306 заказників, 132 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Їхня загальна площа становить 2 106,8 тис. га, або 56,3 % від усієї площі ПЗФ та близько 3,4 % від площі країни, а також 402,5 тис. га в межах акваторії Чорного моря.

Структура земель територій та об'єктів окремих категорій у природно-заповідному фонді становить [3]: природні заповідники – 5,5 %; біосферні заповідники – 6,7 %; національні природні парки – 32,5 %; заказники – 34,2 %; пам'ятки природи – 0,7 %; регіональні ландшафтні парки – 17,3 %; заповідні урочища – 2,6 %; ботанічні сади – 0,05 %; зоологічні парки – 0,01 %; дендрологічні парки – 0,04 %; парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – 0,4 %. Тобто понад 90 % усіх об'єктів ПЗФ становлять пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища. Близько 84 % території ПЗФ припадає на заказники, національні природні та регіональні ландшафтні парки.

У розрізі регіонів України показник заповідності коливається від 1,4 до 14,8 % [3]. Найбільшим показник заповідності є у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та м. Києві – 9,9–14,8 %, найменшим – у Вінницькій, Дніпропетровській та Кіровоградській областях – 1,4–1,9 %.

За угіддями (відповідно до класифікації Державного земельного кадастру) [3, 10] землі ПЗФ загальнодержавного значення і земельного фонду країни розподілені таким чином:

- землі сільськогосподарського призначення займають близько 27 і 71 % відповідно;
- ліси та інші вкриті лісовою рослинністю площі (землі лісового фонду) – 43 і 17 %;
- забудовані землі – 2 і 4 % %;
- відкриті заболочені землі – 6 і 2 % %;
- землі водного фонду – 17 і 4 % %;
- інші – 5 і 2 % %.

Тобто найбільш вагому частину земельних угідь ПЗФ України становлять землі лісового фонду, а у складі останнього – вкриті лісовою рослинністю землі. Вкриті лісовою рослинністю землі займають найбільш значні площі природо-заповідного фонду України

ЛІСІВНИЦТВО І АГРОЛІСОМЕЛІОРАЦІЯ

Харків: УкрНДЛГА, 2013. – Вип. 123

(табл. 1). На 01.01.2011 р. із загальної площі об'єктів ПЗФ у 3 458,9 тис. га вкриті лісовою рослинністю землі становили 1 355,8 тис. га (або 39,2 % при загальній лісистості України 15,9 %) [3]. 14,2 % всіх вкритих лісовою рослинністю земель входять до складу об'єктів ПЗФ.

Таблиця 1

Показники представленості вкритих лісовою рослинністю площ у природно-заповідному фонді одиниць адміністративно-територіального поділу України

Одиниця адміністративно-територіального поділу		Площа, га			Фактична площа ПЗФ, га	Лісистість одиниці адміністративно-територіального поділу, %	Частка вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок, розташованих у межах територій та об'єктів ПЗФ, %	Частка територій та об'єктів ПЗФ на землях, вкритих лісовою рослинністю, %
Назва	Площа, га	лісового фонду	вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок	розташованих у межах територій та об'єктів ПЗФ				
			загальна					
Вінницька область	2649,2	366375,8	346449,1	16496,7	51756,1	13,1	4,8	31,9
Волинська область	2014,4	668481,1	624611,4	114051,8	222216,2	31,0	18,3	51,3
Дніпропетровська область	3192,3	189831,8	179193,4	11510,4	57060,6	5,6	6,4	20,2
Донецька область	2651,7	199906,7	184129,5	47276,5	91759	6,9	25,7	51,5
Житомирська область	2982,7	1081911,9	1001600,3	105379,9	132105,9	33,6	10,5	79,8
Закарпатська область	1275,3	687881,4	656678,9	124106,2	171417,3	51,5	18,9	72,4
Запорізька область	2718,3	116297,3	100965,4	9059,2	121800,7	3,7	9,0	7,4
Івано-Франківська область	1392,7	605910,9	571027,2	135085,8	217787,6	41,0	23,7	62,0
Київська область	2812,1	722687,3	624104,3	55112,4	103838,7	22,2	8,8	53,1
Кіровоградська область	2458,8	181266	164640,9	13004,7	36283	6,7	7,9	35,8
АР Крим	2608,1	291171,5	278641,7	51054,3	150607,4	10,7	18,3	33,9
Луганська область	2668,3	348699,1	292420,6	16703,4	80893	11,0	5,7	20,6
Львівська область	2183,1	671796,5	621173,3	108498,8	146746,9	28,5	17,5	73,9
Миколаївська область	2458,5	119211,6	98198,5	15541	72105,2	4,0	15,8	21,6
Одеська область	3331,3	220130	203915,7	27959,7	144320	6,1	13,7	19,4
Полтавська область	2875,0	270702,8	247362,3	33400,3	133134,3	8,6	13,5	25,1
Рівненська область	2005,1	797364,5	729257,7	77739,5	177249,1	36,4	10,7	43,9
Сумська область	2383,2	452136,2	425004	45315,2	175534,8	17,8	10,7	25,8
Тернопільська область	1382,4	194115,8	183165,7	40295,6	122216,7	13,2	22,0	33,0
Харківська область	3141,8	401311,9	378309,6	39404,4	72699,2	12,0	10,4	54,2
Херсонська область	2846,1	146731,2	116298,5	6050,1	224171	4,1	5,2	2,7
Хмельницька область	2062,9	281557,3	265076,1	60104,5	306138,3	12,8	22,7	19,6
Черкаська область	2091,6	331886,9	315132,2	16504,1	60634,7	15,1	5,2	27,2
Чернігівська область	3190,3	708063,7	665672	103661,2	244665,1	20,9	15,6	42,4
Чернівецька область	809,6	255456,6	236682,7	82503,8	103567,3	29,2	34,9	79,7
м. Київ	83,6	33277,3	31311,6	7490,2	12054,6	37,5	23,9	62,1
м. Севастополь	86,4	34536,7	32831,7	14192,3	26157,1	38,0	43,2	54,3
Усього:	60354,8	10378699,8	9573854,3	1355819,5	3458919,8	15,9	14,2	39,2

Практично в усіх адміністративно-територіальних одиницях (крім Херсонської області, де близько 90 % лісів представлені протиерозійними лісами переважно на пісках) частка територій та об'єктів ПЗФ, вкритих лісовою рослинністю, перевершує їхню лісистість (рис. 1). Це свідчить, що основу ПЗФ країни становлять саме лісові екосистеми, причому не лише на Поліссі та в Карпатах, але й у Харківській і Донецькій областях, де понад 50 % площ ПЗФ вкриті лісовою рослинністю. Результати оцінювання репрезентативності рослинності природних ландшафтів України показали, що вже зараз мережа лісових об'єктів ПЗФ перевищує 14 % від всієї вкритої лісом площі держави. Навіть якщо не враховувати господарські частини біосферних заповідників і національних парків, ця частка сягає майже 12 % (для порівняння: навіть у таких лісових країнах, як Фінляндія та Швеція, де ліси є основним природним типом рослинності, ця частка становить 11 і 6,3 % відповідно [15]).

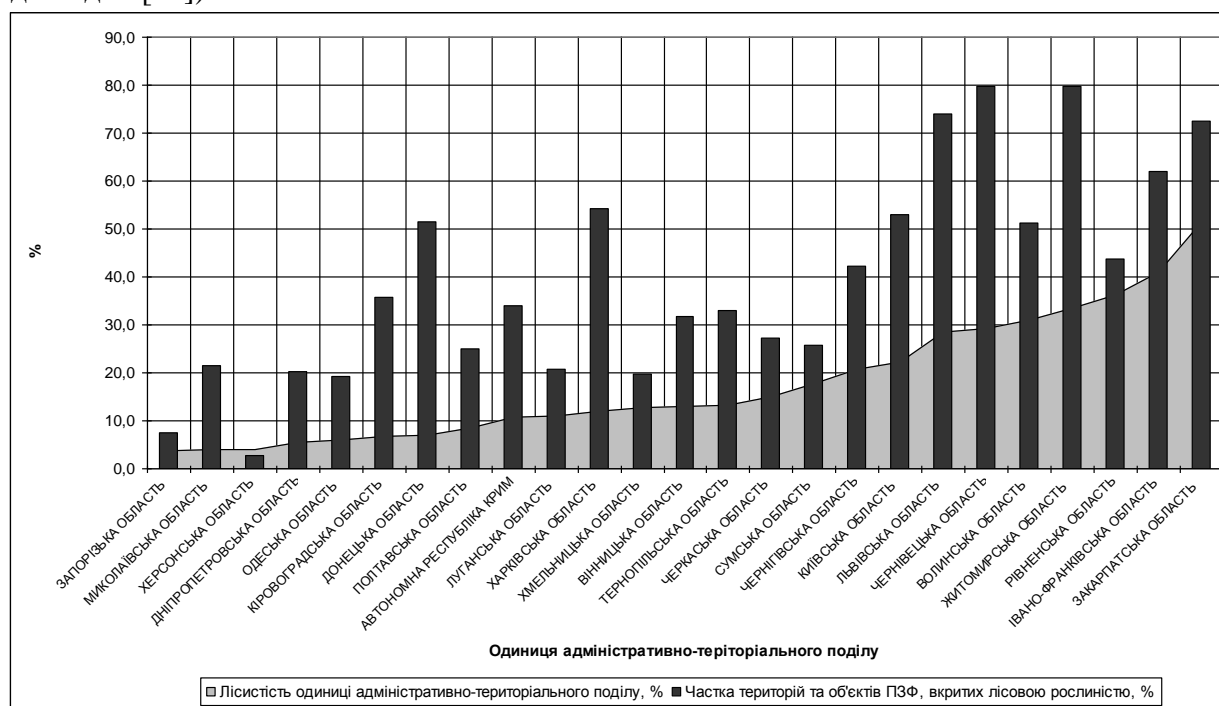


Рис. 1 – Лісистість і частка територій та об'єктів ПЗФ, вкритих лісовою рослинністю, за адміністративно-територіальними одиницями, %

Тобто виявляється невиправдана диспропорція щодо залучення переважно лісових територій до складу ПЗФ і залишення поза увагою інших зональних природних комплексів (лучних, степових, болотних та ін.). Формування об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення в низці областей України (Харківській, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській та ін.) переважно за рахунок лісових територій збільшує дисбаланс щодо представництва різних природних комплексів у регіональній категоріальній структурі ПЗФ України. Удосконалення структури мережі заповідних об'єктів з метою оптимізації її репрезентативності рекомендується здійснювати шляхом нівелювання існуючих диспропорцій у кількості та площах різних типів зональних природних комплексів як в адміністративно-територіальній структурі, так і в загальній системі ПЗФ України.

Втім, одночасно з природоохоронними функціями, ліси України виконують також, як це зазначено в Лісовому кодексі [11], «водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах». Тому особливо важливо встановлювати чіткі критерії вибору об'єктів ПЗФ. Слід також зауважити, що внаслідок доволі інтенсивного лісокористування упродовж понад тисячі років принаймні 95 % лісів України представлені антропогенно зміненими напівприродними (semi-natural) лісовими екосистемами. У таких

лісах пасивна форма охорони (невтручання у перебіг сукцесійних процесів) є малоефективною. Тут потрібен додатковий компенсаційний антропогенний механізм регуляції (активна форма охорони), який у лісах, відмінних від природоохоронних, відіграє роль ведення лісового господарства на принципах сталого розвитку. Розвиток таких форм охорони природи є дуже важливим і більш економічним, оскільки при цьому не відбувається вилучення земель у колишніх користувачів.

Проте переведення лісових територій до об'єктів ПЗФ часто відбувається на підставі неповних даних, отриманих під час проведення фрагментарних досліджень, без аналізу наявних матеріалів лісовпорядкування, без урахування інших (відмінних від природоохоронних) цінностей лісу, без визначення категорії захисності лісових насаджень, їх лісотипологічної структури, санітарного та лісопатологічного стану та цільового призначення. При цьому ігнорується оцінювання таких важливих функцій лісу, як захисні та ресурсні, актуальність яких є вельми значною. Вилучення з господарського обігу і/або невдале цільове репрофілювання лісових територій може призвести до нівелювання можливості виконання насадженнями захисних функцій і, своєю чергою, до порушення екологічного балансу регіонів.

Оскільки заповідні об'єкти (у тому числі лісові) за офіційним визначенням Всесвітньої комісії щодо природоохоронних територій є «ділянками ..., спеціально виділеними для збереження біорізноманіття ...» [17], то основними проблемами організації репрезентативної мережі об'єктів ПЗФ є виявлення існуючого біорізноманіття природних екосистем і наступне його відображення в системі природоохоронних територій.

Вже зараз можна стверджувати, що без великомасштабного картографування флори, без сучасних карт актуальної, відновленої та потенційної рослинності, без створення вичерпних баз даних про видову, ценотичну та біотопічну (екосистемну) різноманітність для кожного з природно-географічних регіонів України (бажано також у межах адміністративно-територіальних одиниць) неможливе раціональне вирішення завдань щодо формування ефективної мережі природно-заповідних територій. Зокрема, мережа лісових заповідних об'єктів має репрезентувати на рівні кожного природного району найбільш значущі ландшафтні елементи, зональні, висотні та регіональні типи екосистем, основні синтаксономічні одиниці рослинності, місцезростання рідкісних і зникаючих видів, природні середовища високої біологічної цінності, а також широкий спектр ґрунтово-гідрологічних і геохімічних відмін [2, 4, 12, 13, 21]. Пропонується під час виділення об'єктів ПЗФ та визначення їхньої площі враховувати мету заповідання, категорію, типи природних екосистем, ступінь натуральності, репрезентативність щодо різноманітності біотичних і ландшафтних комплексів, репрезентативність їхніх генезів, вписаність у зональний контекст, представленість елементів ендемізму, реліктовості, рідкісності окремих таксонів рослинного та тваринного світу [15] та інші, визнані на державному рівні соціологічні критерії цінності біорізноманіття природно-територіальних комплексів [17]:

- рівень багатства різноманіття (визначається на одиницю площі території ландшафтної області або біогеографічної підпровінції);
- рідкісність різноманіття (кількісний вираз трапляння певних комплексів різноманіття);
- репрезентативність і типовість різноманіття (визначаються щодо територіальних одиниць біогеографічного рангу);
- повнота різноманіття (наявність максимально можливої повної представленості біорізноманіття для певного біогеографічного регіону);
- оптимальність розміру та природності меж (має забезпечувати підтримку нормального функціонування всього набору екосистем і трофічних ланцюгів);
- ступінь функціонального значення різноманіття (визначається за перевагою генетичної, екологічної, еволюційної, економічної, соціальної ролі різноманіття тощо);

- відповідність певній ландшафтній структурі.

Для практичного застосування таких комплексних і масштабних критеріїв потрібні дослідження колективів досвідчених спеціалістів і міжгалузевого співробітництва.

Обґрунтування створення та проекти організації великих об'єктів ПЗФ (природні та біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки) доцільно піддавати процедурі державної і громадської екологічної експертизи. Така експертиза має бути відкритою з погляду можливості гласного обговорення її результатів за участю громадськості, незалежно від органів, що подають рішення чи проект, який підлягає експертизі, мати комплексний, міждисциплінарний характер і бути науково обґрунтованою. Екологічну експертизу потрібно проводити до прийняття рішення про реалізацію проекту, принаймні на рівні техніко-економічного обґрунтування, а не під час його втілення чи на заключних етапах. Експерти повинні мати у своєму розпорядженні повну документацію з обґрунтування і проекту та достовірні відомості про всі форми діяльності й очікувані результати його здійснення з відповідною аргументацією. Метою екологічної експертизи є досягнення балансу інтересів (компромісу) економічних, соціальних і природоохоронних аспектів.

При обґрунтуванні створення національних природних і регіональних ландшафтних парків обов'язковим є оцінювання наслідків їхнього утворення для соціально-економічного розвитку адміністративного району(ів). Зокрема, мають бути оцінені зміни, що відбудуться у зв'язку зі створенням об'єкта ПЗФ у надходженні податків до місцевих бюджетів, у зміні кількості робочих місць, у доступі місцевого населення до лісопродукції (будівельний ліс, дрова), у зручності такого доступу тощо. В обґрунтуванні мають бути вказані заходи із соціального захисту місцевих громад, визначені джерела їхнього фінансування. При запровадженні альтернативних видів діяльності (як, наприклад, зелений туризм) слід навести детальний бізнес-план з організації такої діяльності.

Для формування реально функціонально спроможної системи об'єктів ПЗФ на регіональних і національному рівнях пропонується перехід від переважання сегрегованої форми охорони до різних форм інтегрованої (комбінованої та сітчастої), які краще забезпечуватимуть функціонування системи природоохоронних територій і умовно природний хід процесів функціонування екосистем та еволюції біоти. Нові аспекти просторової охорони рослинного покриву можуть застосовуватися не лише в системі заповідних територій, але й на землях лісогосподарського призначення (табл. 2).

Таблиця 2

Концепція просторових форм поєднання територіальної охорони природи та лісогосподарського виробництва (за Hamrick [22])

Форма		Характеристика
Інтегрована	комбінована	Заходи з охорони природи та лісогосподарське виробництво здійснюються на тій самій території
	сітчаста (мережна)	Охорона природи та лісогосподарська діяльність здійснюються територіально роздільно, але об'єкти з охоронним режимом є тісно пов'язаними між собою
Сегрегована (роздільна)		Охорона природи та лісогосподарське виробництво просторово розділені, господарські території розташовані в буферній зоні навколо охоронних об'єктів, але останні розташовані ізольовано та віддалені один від одного

Різні форми поєднання територіальної охорони природи та лісогосподарського виробництва відрізняються ефективністю за окремими видами природоохоронного впливу (табл. 3) [18].

Нині в Україні всі чинні природоохоронні програми спрямовані на створення великих за площею природоохоронних об'єктів вищих категорій охорони – заповідників, національних та регіональних природних парків, заказників тощо, які мають державну форму власності [15]. Оскільки вже тепер кількість великих об'єктів ПЗФ, створених в

Україні, є чи не найбільшою у світі, а отже вони фінансово витратні, слід забезпечити розвиток системи малих охоронних територій – заказників, урочищ і лісових генетичних резерватів [7]. Особливу увагу доцільно приділити створенню «мікрорезерватів» – нової категорії природоохоронних об'єктів на малих за площею (від 0,01 до 1 га) ділянках із високою природною цінністю [7]. Мікрорезерватами можуть бути оголошені не тільки ділянки з природним рослинним покривом, але й штучно відновлені або реінтродуковані популяції рідкісних видів і рослинні угруповання. На території мікрорезерватів слід запроваджувати екологічно обґрунтовані режими охорони та використання живих організмів, сприятливі для збереження або відновлення біоресурсів. За сутністю такі мікрорезервати відповідають особливо захисним лісовим ділянкам [16], і ця концепція може бути реалізована через виділення таких ділянок.

Таблиця 3

Ефективність природоохоронного впливу різних форм поєднання територіальної охорони природи та лісогосподарського виробництва [18])

Види природоохоронного впливу	Просторова форма		
	інтегрована		сегрегована
	комбінована	сітчаста	
Зниження інтенсивності навантаження на природне середовище при різних формах користування	++	–	–
Охорона ґрунтового покриву, водних ресурсів	++	+	–
Охорона гетеротрофного блоку екосистем	++	++	+
Зниження екологічних наслідків ізоляційного бар'єру в природному середовищі	+	++	–
Збереження напівприродних екосистем	–	++	–
Охорона територіально великих природних екосистем	–	–	++
Підтримання екологічних зв'язків між природоохоронними об'єктами	–	++	–
Підтримання природних сукцесійних процесів	+	+	++
Охорона осередків раритетних видів рослин	–	+	++
Охорона дифузно поширених раритетних видів	++	+	+
Сприяння спонтанній міграції раритетних видів	++	+	–

Примітка. ++ ефективність добра, + задовільна, – незначна.

Джерелом отримання об'єктами ПЗФ додаткових коштів могло б стати традиційне лісокористування, яке, відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [6], дозволяється в зонах антропогенних ландшафтів біосферних заповідників і у господарських зонах національних природних парків. Проте отримати дозволи на спеціальне використання природних ресурсів у цих зонах надзвичайно складно. Слід також зазначити, що до спеціального використання лісових ресурсів належить заготівля деревини в порядку рубок головного користування, а рубки догляду і санітарні рубки (згідно з українською нормативно-законодавчою базою ведення лісового господарства) належать до рубок формування і оздоровлення лісів [11], тому не є спеціальним використанням природних ресурсів (деревини) і встановлення на них лімітів є неправомірним. Серед європейських країн рубки догляду належать до спеціального використання лісових ресурсів лише в Російській Федерації.

Окрему проблему становить складність використання об'єктів лісового насінництва, які слугують цілям збереження генетичного різноманіття деревних порід – генетичних резерватів, плюсових дерев і насаджень, постійних лісонасінних ділянок, архівно-маточних і клоново-насінних плантацій, що знаходяться на території об'єктів ПЗФ. Отримання дозволів на використання насінного та вегетативного матеріалу з цих об'єктів у наукових і

виробничих цілях є або неможливим, або надто тривалим. Тому пропонується під час зонування території об'єкти лісового насінництва виділяти в окрему зону підтримання генезису деревних порід із правом на використання насінного та вегетативного матеріалу в наукових і виробничих цілях без додаткового дозволу.

Висновки. Для забезпечення європейських принципів охорони та використання природних ресурсів необхідно переглянути методологію підготовки проектів організації територій об'єктів ПЗФ і менеджмент-планів, запровадження нових категорій природоохоронних об'єктів на малих за площею (від 0,01 до 1 га) лісових ділянках із високою природною цінністю, а також вдосконалити нормативно-правову базу для погодження режиму лісокористування на територіях об'єктів ПЗФ, які надаються без вилучення і з вилученням.

При створенні великих за площею об'єктів ПЗФ потрібно враховувати репрезентативність зональних природних комплексів у межах адміністративних областей та соціологічні критерії цінності природно-територіальних комплексів. Удосконалення структури мережі заповідних об'єктів з метою оптимізації її репрезентативності рекомендується здійснювати шляхом нівелювання існуючих диспропорцій у кількості та площах різних типів зональних природних комплексів як у адміністративно-територіальній структурі, так і у загальній системі ПЗФ України.

У 95 % лісів України, представлених антропогенно зміненими напівприродними (semi-natural) лісовими екосистемами, пасивна форма охорони визнана малоефективною. Рекомендується додатковий компенсаційний антропогенний механізм регуляції (активна форма охорони) та перехід від переважання сегрегованої форми охорони до різних форм інтегрованої (комбінованої та сітчастої).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко Т. Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т. Л. Андрієнко, В. А. Онищенко, М. Л. Клестов. – К. : Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
2. Гавриленко Е. П. Ландшафтно-екологическое обоснование территориальных схем и проектов природопользования / Е. П. Гавриленко. – К. : Фитосоциоцентр, 2003. – 188 с.
3. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду станом на 01.01.2011 р. – К., 2011. – 210 с.
4. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Б. Г. Проць, І. Б. Іваненко, Т. С. Ямелинець, Е. Станчу. – Львів : Гриф Фонд, 2010. – 92 с.
5. Закон України «Про приєднання до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі» від 29 жовтня 1996 р. № 436/96-ВР, ратифікований – у травні 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 50. – Ст. 278.
6. Закон України «Про природно-заповідний фонд» від 16 червня 1992 р. № 2456-ХІІ // Відомості Верховної Ради України від 25.08.1992. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
7. Збереження біорізноманіття України (друга національна доповідь) / [під загальн. ред. Я. І. Мовчана, Ю. Р. Шеляга-Сосонка]. – К. : Хімджест, 2003. – 112 с.
8. Зелена книга України / [під загальн. ред. Я. П. Дідуха]. – К. : Альтерпрес, 2009. – 448 с.
9. Зелена книга України. Ліси / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, П. М. Устименко, С. Ю. Попович, Л. П. Вакаренко. – К. : Наукова думка, 2002. – 256 с.
10. Земельний Кодекс України / Постанова Верховної Ради України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІІІ. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
11. Лісовий кодекс України / Постанова Верховної Ради України від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
12. Наукові й правові засади та стратегічний план дій щодо впровадження оселищної концепції збереження біотичного та ландшафтного різноманіття в Україні / О. О. Кагало, Б. Г. Праць, Г. Зінгстра, В. А. Костюшин // Біотопи (оселища) України: наукові засади їх дослідження та практичні результати інвентаризації : матеріали робочого семінару, Київ, 21–22 березня 2012 р.). – Київ; Львів, 2012. – С. 163–167.
13. Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу / [Ред. О. О. Кагало, Б. Г. Проць]. – Львів : ЗУКЦ, 2012. – 278 с.
14. Петрова Л. М. Стан та оптимізація мережі заповідних об'єктів заходу України : дис. ... канд. с.-г. наук : 06.03.03 / Лілія Михайлівна Петрова. – Львів, 2003. – 343 с.

15. Попович С. Ю. Заповідне лісознавство : навч. посіб. / С. Ю. Попович, О. М. Корінько, П. М. Устименко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 384 с.

16. Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок / Постанова Кабінету Міністрів України №733 від 16 травня 2007 р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 16. – 589 с.

17. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі / Наказ Міністерства Охорони навколишнього природного середовища України від 13.11.2009 р. № 604.

18. Раритетний фітогенофонд західних регіонів України (соцологічна оцінка й наукові засади охорони) / [С. М. Стойко, П. Т. Ященко, О. О. Кагало та ін.]. – Львів : Ліга-Прес, 2004. – 232 с.

19. Червона книга України. Рослинний світ / [за ред. Я. П. Дідуха]. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

20. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, М. Д. Гродзинский, В. Д. Романенко. – К. : Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.

21. Ященко П. Т. Репрезентативність природоохоронних об'єктів: критерії та рівні оцінки / П. Т. Ященко // Наук. Вісник УкрДЛТУ: Проблеми та перспективи розвитку лісового господарства. – 1998. – Вип. 9.2. – С. 226–229.

22. Hampicke M. Extensivierung der Landwirtschaft fur den Naturschutz – Ziele, Rahmenbedingungen und Maussahmen / M. Hampicke // Schr. R. Bayer. Landesamt Ummweltsch. – 1988. – 84. – S. 9–36.

Bondaruk G. V., Bondaruk M. A., Tselishchev A. G.

FORESTS IN UKRAINIAN NATURE RESERVE FUND AND PROBLEMS OF ITS ENLARGEMENT

Ukrainian Research Institute of Forestry & Forest Melioration named after G. M. Vysotskiy

The structure of Ukrainian nature reserve fund (on administrative-territorial units, protection categories and land use categories) was analyzed using the State forest inventory data, the State cadastre of nature reserve fund and State land cadastre. Scientifically substantiated proposals for optimization of administrative-territorial structure and general system of Ukrainian nature reserve fund, for improvement of its protection category structure, forms of protection and wildlife management were offered.

The representativeness of zonal natural complexes within administrative regions and sozological criteria of natural territorial complexes' values should be considered before the establishment of large protected areas. It's recommended to improve the structure of protected areas network for the purpose to optimize its representativeness through the disposal of the existing disproportion in number and areas of different zonal natural complex types either in administrative-territorial structure or in general system of nature reserve fund.

Passive form of protection is recognized as inefficient in 95 % of Ukrainian forests which are represented by anthropogenically changed semi-natural forest ecosystems. Additional compensating mechanism of anthropogenic regulation (active form of protection) and transit from mainly segregated form of protection towards the different forms of integrated protection are recommended.

Key words: nature reserve fund, protection category structure, administrative-territorial structure, representativeness, forest-land percentage, forest use, sozological criteria, forms of protection.

Бондарук Г. В., Бондарук М. А., Целищев А. Г.

ЛЕСА В ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОМ ФОНДЕ УКРАЇНИ І ПРОБЛЕМИ ЇХ ЗАПОВЕДАННЯ

Український науково-дослідницький інститут лісного господарства і агролісомеліорації ім. Г. Н. Висоцького

На основе анализа структуры природно-заповедного фонда України (адміністративно-територіальної, категоріальної і по площі угодій) согласно материалам государственного учёта лесов и государственного кадастра территорий и объектов природно-заповедного фонда (ПЗФ) по состоянию на 01.01.2011 г. и Государственного земельного кадастра проведено научное обоснование предложений по оптимизации формирования как административно-территориальной структуры, так и общей системы ПЗФ Украины, по усовершенствованию её категоріальної структури, форм охорони і природопольовання на території заповедних об'єктів.

Ключевые слова: природно-заповедний фонд (ПЗФ), категоріальна структура, адміністративно-територіальна структура, репрезентативність, лесистість, лесопольовання, соцологічні критерії, форми охорони.

E-mail: bondaruk_georgiy@list.ru

Одержано редколегією 10.11.2013 р.